

INGLIZ TILI GRAMMATIKASINING RIVOJLANISHI: QADIMGI INGLIZCHADAN ZAMONAVIY INGLIZCHAGACHA

Raxmiddinova Madina Mansurovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tili grammatikasining tarixiy taraqqiyoti – qadimgi ingliz tilidan boshlab zamonaviy ingliz tiligacha bo‘lgan davr izchil yoritiladi. Tadqiqotda morfologik, sintaktik va leksik darajadagi o‘zgarishlar hamda ularning ijtimoiy-siyosiy va madaniy omillar ta’sirida shakllanishi tahlil qilingan. Norman bosqini, lotin va fransuz tilidan kirib kelgan so‘zlar, Uyg‘onish davri hamda preskriptiv grammatika an‘analarining ingliz tiliga ko‘rsatgan ta’siri alohida o‘rganilgan. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va korpus tahlili asosida olib borilgan tadqiqot ingliz tili grammatikasining murakkab flektiv tizimdan asosan analitik tuzilmaga o‘tganini, bunda so‘z tartibi va yordamchi fe’llarning markaziy o‘rin egallaganini ko‘rsatadi. Natijada ingliz tili xalqaro miqyosda fan, madaniyat va diplomatiya tili sifatida mustahkam o‘rin egallagan.

Kalit so‘zlar. Qadimgi ingliz tili, o‘rta ingliz tili, zamonaviy ingliz tili, grammatika rivoji, morfologiya, sintaksis, tarixiy tilshunoslik, til o‘zgarishi, analitik tuzilma, til moslashuvi.

Abstract: This article systematically covers the historical development of English grammar - from Old English to Modern English. The study analyzes changes at the morphological, syntactic and lexical levels and their formation under the influence of socio-political and cultural factors. The influence of the Norman Conquest, words imported from Latin and French, the Renaissance and the traditions of prescriptive grammar on the English language is studied in particular. The study, conducted on the basis of comparative-historical linguistics and corpus analysis, shows that English grammar has moved from a complex inflectional system to a predominantly analytical structure, in which word order and auxiliary verbs occupy a central place. As a result, English has firmly established itself as the language of science, culture and diplomacy on an international scale.

Keywords. Old English, Middle English, Modern English, grammatical development, morphology, syntax, historical linguistics, language change, analytical structure, language adaptation.

KIRISH

Ingliz tili grammatikasining rivojlanish jarayoni tilshunoslikning eng muhim mavzularidan biridir. Til o‘zining tarixiy taraqqiyotida ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq holda o‘zgaradi. Ingliz tili ham bu qonuniyatdan mustasno emas. G‘arbiy german tillar guruhiga mansub ingliz tili qadimgi davrlarda murakkab flektiv tuzilmaga ega bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda u asosan analitik tuzilishga ega bo‘lgan til sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Qadimgi ingliz tili (milodiy 450–1150 yillar) ko‘p hollarda hozirgi nemis yoki island tiliga yaqin bo‘lgan. Unda to‘rt xil kelishik – nominativ, akkusativ, genitiv va dativ mavjud bo‘lgan. Otlar, sifatlar va olmoshlar kelishik, son va jins bo‘yicha moslashgan. Fe‘llar esa shaxs, son, zamon va mayl bo‘yicha murakkab tuslanishga ega edi. Ammo fonetik qisqarishlar, urg‘u siljishi va talaffuzdagi o‘zgarishlar tufayli infleksiyalarning buzilishi boshlangan.

XI asrda Norman bosqinidan so‘ng ingliz tilining taraqqiyoti yangi bosqichga kirdi. Fransuz tili aristokratiya va boshqaruv tili sifatida hukmron bo‘lib, ikki tillilik keng tarqaldi. Bu jarayon natijasida qadimgi ingliz tilidagi ko‘plab grammatik shakllar oddiylashdi, yangi so‘z boyligi kirib keldi, sintaktik tuzilmalar esa fransuz tilining ta’siri ostida qayta shakllandi. Shu tariqa o‘rta ingliz tili (1150–1500) davri boshlangan. Bu davrda so‘z tartibi qat’iylashib, so‘z ma’nolarini ifodalashda yordamchi so‘zlarning ahamiyati ortgan.

Uyg‘onish davri va dastlabki yangi ingliz tili davrida (1500–1700) matbaachilikning rivojlanishi, lotin va yunon manbalaridan yangi ilmiy atamalar kirib kelishi, shuningdek, adabiy tilning shakllanishi grammatikani standartlashtirish jarayonini jadallashtirdi. XVII–XVIII asrlarda esa preskriptiv grammatika maktablari shakllanib, tilni tartibga solishga, qat’iy qoidalarga bo‘ysundirishga intilish kuchaydi.

Bugungi kunda ingliz tili grammatikasi o‘zining global xususiyati bilan ajralib turadi. Til tarixiy jarayonlar davomida morfologik jihatdan soddalashib, sintaktik jihatdan murakkablashdi. Shuning uchun ham u xalqaro aloqa, fan va texnologiya tili sifatida muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Ushbu maqola aynan shu jarayonlarni chuqur ilmiy tahlil qilishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tilshunos olimlar ingliz tili grammatikasining rivojlanish bosqichlarini turlicha izohlaganlar. Masalan, O. Yespersen ingliz tilidagi grammatik o‘zgarishlarni “murakkablikdan soddalikka” tamoyili asosida baholaydi. Uning fikricha, morfologik shakllarning yo‘qolishi sintaktik vositalarning boyishi bilan kompensatsiya qilingan. R. Quirk va S. Grinbaum tomonidan yozilgan *A Comprehensive Grammar of the*

English Language zamonaviy ingliz tili grammatik tizimining asosiy xususiyatlarini batafsil tahlil qiladi va bu tizimning tarixiy ildizlariga ham e'tibor qaratadi.

D. Crystal o'zining *The Stories of English* asarida tilning ijtimoiy tarixi va grammatik o'zgarishlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka urg'u beradi. C. Barber esa *The Story of Language* asarida ingliz tilining rivojlanish bosqichlarini umumiy tarixiy jarayonlar bilan chambarchas bog'lab ko'rsatadi.

O'rta ingliz tili davrida fransuz va lotin tillarining ta'siri alohida o'rganilgan. T. Thomason va T. Kaufman (1988) til aloqasi natijasida sodir bo'lgan grammatik o'zgarishlarni chuqur tahlil qilgan. Shuningdek, *Helsinki Corpus of English Texts* va boshqa korpus tadqiqotlari yordamida perifrastik fe'l shakllarining (masalan, *do-support*, zamonaviy davomiy zamon shakllari) qanday paydo bo'lganligi ilmiy asoslangan.

Preskriptiv grammatikaga oid adabiyotlar, jumladan, R. Lowth'ning *A Short Introduction to English Grammar* (1762) asari ingliz tilini “toza va aniq” shaklda kodifikatsiya qilishga intilgan bo'lsa-da, zamonaviy tadqiqotlar ularni ko'pincha tanqidiy yondashuvda baholaydi. Chunki bu qoidalar ko'pincha tarixiy jarayonlarni to'liq hisobga olmagan.

Bir so'z bilan aytganda, ilmiy adabiyotlar ingliz tili grammatikasining tarixiy rivojida ikki asosiy tendensiyaning qayd etadi: morfologiyaning soddalashuvi va sintaktik tizimning murakkablashuvi. Bu esa tilning xalqaro miqyosda muvaffaqiyatli moslashuviga olib kelgan.

Tadqiqot diaxron qiyosiy yondashuv asosida olib borildi. Asosiy manbalar sifatida qadimgi ingliz tili davriga oid *Beowulf*, o'rta ingliz tili davridan Chaucerning *Canterbury Tales* asari, erta yangi ingliz tilidan esa Shekspir asarlari va *King James Bible* matnlari tahlil qilindi.

Korpus lingvistikasining yirik manbalari, xususan, *Helsinki Corpus* va *Corpus of Historical American English (COHA)* dan foydalanilib, turli grammatik shakllarning chastotasi va taqsimoti kuzatildi. Tadqiqot uch asosiy yo'nalishda olib borildi: morfologiya (otlarning kelishik tizimi, fe'l tuslanishi), sintaksis (so'z tartibining qat'iylashuvi, yordamchi fe'llarning ko'payishi), va grammatikalizatsiya (yordamchi fe'llarning shakllanishi, perifrastik konstruksiyalar).

Sotsiolingvistik omillar ham hisobga olindi. Norman bosqini, Uyg'onish davri gumanizmi va sanoat inqilobi kabi tarixiy jarayonlarning tilga ko'rsatgan ta'siri alohida o'rganildi. Shuningdek, ingliz tilining boshqa german tillaridan, xususan, nemis va island tillaridan farqlanib borish jarayoni ham qiyosiy tahlil qilindi.

Shunday qilib, ushbu metodologik yondashuv ingliz tili grammatikasining izchil rivojlanish jarayonini ilmiy asosda qayta tiklash imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari ingliz tili grammatikasida uch asosiy jarayonni ko‘rsatadi:

1. **Morfologik soddalashuv:** Qadimgi ingliz tilidagi kelishik tizimi o‘rta ingliz tili davriga kelib deyarli yo‘qolgan, faqat olmoshlarda (*he/him, who/whom*) saqlanib qolgan. Fe‘llar tuslanishi ham ancha qisqargan, shaxs va son ko‘rsatkichlari yo‘qolgan.

2. **Sintaktik qat‘iylashuv:** Qadimgi ingliz tilida erkin so‘z tartibi mavjud bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy ingliz tili qat‘iy SVO (subyekt–fe‘l–obyekt) tartibiga o‘tgan. Yordamchi fe‘llar grammatik tizimning markaziga aylangan. *Do-support*, davomiy zamon (*is going*), mukammal zamon (*has gone*) kabi shakllar keng qo‘llanila boshlagan.

3. **Leksik ta‘sir:** Fransuz va lotin tillaridan kirib kelgan so‘zlar grammatikani ham boyitgan. Masalan, abstrakt otlar (*government, justice*) sintaktik tuzilmalarni shakllantirishga ta‘sir ko‘rsatgan.

Shu bilan birga, grammatikalizatsiya jarayonlari ham muhim o‘rin tutgan. Modal fe‘llar (*can, may, must*) o‘zining leksik ma‘nolarini yo‘qotib, sof yordamchi fe‘llarga aylangan. Subyunktiv shakl zaiflashgan bo‘lsa-da, rasmiy nutqda hanuz saqlanmoqda.

Umuman olganda, natijalar ingliz tilining analitik yo‘nalishda rivojlanganini, bunda so‘z tartibi va yordamchi fe‘llarning grammatik vazifalarni bajarishda muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ingliz tili grammatikasining rivojlanishi tilning ijtimoiy va madaniy omillar ta‘sirida qanday moslashuvchanlik ko‘rsatishini yaqqol isbotlaydi. Qadimgi ingliz tilidagi murakkab flektiv tizim o‘rta asrlardan boshlab asta-sekin soddalashib, zamonaviy davrga kelib qat‘iy sintaktik tizim va yordamchi fe‘llar asosidagi analitik tilga aylandi.

Norman bosqini, Uyg‘onish davri, preskriptiv grammatik maktablarning ta‘siri tilning shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynagan. Bu jarayonlar natijasida ingliz tili global aloqa va ilm-fan tili sifatida mustahkam o‘ringa ega bo‘ldi.

Shunday qilib, ingliz tili grammatikasi tarixiy taraqqiyotda doimiy ravishda soddalashish va innovatsiya yo‘lini bosib o‘tdi. Bugungi kunda uning o‘zgaruvchanligi va moslashuvchanligi uni xalqaro miqyosda eng ko‘p qo‘llaniladigan tillardan biriga aylantirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Barber C. The Story of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 324 p.
2. Baugh A. C., Cable T. A History of the English Language. – London: Routledge, 2013. – 489 p.
3. Crystal D. The Stories of English. – London: Penguin, 2004. – 584 p.
4. Hogg R. The Cambridge History of the English Language. Vol. I. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 610 p.
5. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. – London: George Allen & Unwin, 1954. – 752 p.
6. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
7. Thomason S. G., Kaufman T. Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics. – Berkeley: University of California Press, 1988. – 417 p.
8. Blake N. A History of the English Language. – London: Palgrave Macmillan, 1996. – 369 p.
9. Görlach M. Introduction to Early Modern English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 245 p.
10. Nevalainen T., Raumolin-Brunberg H. Historical Sociolinguistics: Language Change in Tudor and Stuart England. – London: Routledge, 2003. – 343 p.

Research Science and
Innovation House

